

ФІЛОСОФІЯ

УДК 340.12 (477)

А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор;
О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ДЕМОКРАТИЧНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

Присвячено виявленню у структурі правосвідомості тих специфічних констант, які характеризують її як демократичну, на основі комунікативно-дискурсивного погляду на правову реальність і базових припущень, на яких ґрунтується розуміння демократії в межах теорії дискурсу. Як такі константи розглядаються: відкритість, здатність до раціональної аргументації, зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом, детермінація майбутнім і усвідомлення відповідальності за власне місце у практичному дискурсі.

Ключові слова: демократична правосвідомість, інтерсуб'єктивність, комунікація, дискурс, деліберативність, етика відповідальності.

Актуальність проблеми. Зараз перед багатьма пострадянськими країнами, Українською державою та суспільством зокрема постало найважливіше завдання – підвищення якісних показників суспільної правосвідомості і правової культури. Втім, конкретне змістовне наповнення останніх пов'язане з певним типом правосвідомості, якому відповідає обраний напрямок оптимізації правового життя суспільства. Так, залежно від політико-правового режиму держави правосвідомість може бути класифікована на демократичну, авторитарну та тоталітарну. В сучасній Україні, де людину проголошено найвищою соціальною цінністю, така мета пов'язана із забезпеченням і гарантуванням прав і свобод людини, а отже, йдеться про громадянську правосвідомість демократичного гатунку.

Проблема правосвідомості може бути розглянута з різних методологічних позицій, які в загальному вигляді представлені певними уявленнями про природу правової реальності, або способами обґрунтування права. Так, з точки зору позитивізму сутність правосвідомості полягає у відображенні позитив-

ного права – системи норм, установлених або санкціонованих державою і забезпечених державним примусом. Генетично тут право передує правосвідомості, визначає її сутність і зміст, задає критерії її розвиненості. Об'єктивістське бачення суспільної правосвідомості ґрунтується на тому, що суб'єкт правовідносин набуває певних характеристик та якостей під впливом соціального середовища. Залишаючись пасивною, правосвідомість лише дзеркально відображує актуально існуючі економічні, владні, культурні відносини, відповідно до яких і створює правопорядок. При цьому роль суб'єкта залишається вторинною щодо об'єкта: суб'єкт не може бути самодостатнім, він завжди є залежним від суспільного буття, а зміст правосвідомості розглядається перш за все крізь призму її джерел, а не сутнісних ознак. У свою чергу представники суб'єктивізму абсолютизують роль суб'єкта, недооцінюючи вплив на нього зовнішніх чинників. Сутність правосвідомості у подібній інтерпретації полягає у засвоєнні і подальшій трансляції «природного права», а також його утвердженні і реалізації у законодавстві та власній поведінці. Правосвідомість є в цьому разі активною громадянською свідомістю, яка базується на загальнолюдських цінностях і критичному сприйнятті існуючого правопорядку [1, с. 13–50; 2, с. 34–109].

Інтерсуб'єктивістська парадигма певною мірою нівелює суб'єктно-об'єктну дихотомію у сприйнятті суспільної правосвідомості як цілісного явища соціально-правової дійсності, тому вона набуває домінантного значення у сучасних дослідженнях. Правопорядок з точки зору інтерсуб'єктивізму функціонує у вигляді результату взаємодії великої кількості суб'єктів, колективного визначення та реінтерпретації права. Він є безперевним творчим процесом інтерсуб'єктивного конституювання права людським мисленням. У свою чергу правосвідомість (як і право) постійно відтворюється в межах цієї взаємодії. Таким чином, у перебігу різноманітних дискурсивних практик відбувається взаємне конституювання права правосвідомістю і правосвідомості правом [1, с. 50–64; 2, с. 109–138].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Однією з версій інтерсуб'єктивного розуміння правової реальності є комунікативно-дискурсивний підхід, який ґрунтується на ідеях таких філософів, як К.-О. Апель, Д. Бьолер, Ю. Габермас, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх, М. ван Хук та ін. [3–9]. У межах комунікативної філософії надається обґрунтування права через аргументацію в дискурсі. Норми права обґрунтовуються практично в реальній комунікації, однак цей дискурс має співвідноситися з ідеальною комунікацією, яка на зразок регулятивної ідеї спрямовує раціональне обґрунтування норм і слугує критерієм для встановлення «істинного консенсусу». Так, Ю. Габермас підтримує ідею елемента невизначеності в праві, його плюралістичної природи, відкритої до тлумачення. Природа справедливості, за Ю. Габермасом, є інтерсуб'єктивною, вона виступає швидше у формі обговорення, ніж виріше-

ного стану справ. Застосування закону завжди являє собою одну з можливих інтерпретацій справедливості. Право ж розглядається як триваюча бесіда суспільства із самим собою: воно ніколи не буває повним, завжди підлягає ревізії, але завжди має поважатися. Відповідно суспільна правосвідомість тлумачиться як мовленнєво-комунікативні акти між суб'єктами суспільних відносин, які виникають у тій або іншій правовій ситуації. Йдеться про інтерсуб'єктивну реальність, тобто таку, що створена людиною, сконструйована нею у процесі повсякденної взаємодії з іншими індивідами, безперервної інтерпретаційної практики правових норм, традицій, цінностей, конструювання та відтворення правової реальності. Бути «у праві» – означає бути у суспільному просторі дискусії, а основне завдання суб'єкта полягає в аргументації власного бачення права. Отже, право розглядається як феномен комунікації, комунікація ж – як те, що поєднує закони та інші джерела права з внутрішнім світом суб'єктів, уявленнями про цінності, визначає їх взаємодію і взаєморозуміння [10, с. 42].

Власне й сама ідея демократії виявляється сутнісно пов'язаною з поняттям комунікації, дискурсу. Ще у 1848 р. німецький демократ Ю. Фрьобель писав: «Дискусія сприяє тому, аби переконання, які склалися в духовному світі різних людей, впливали один на одного; вона роз'яснює їх та розширює коло тих, хто їх визнає... Практичне визначення права – це наслідок розвитку і визнання попередньої теоретичної правосвідомості в суспільстві, але досягти цього можна лише завдяки згоді та ухваленню рішення більшістю голосів» [6, с. 37]. Утім, маючи за собою потужну філософську традицію, етика дискурсу і відповідальності ніколи ще не була такою актуальною, як сьогодні, через жахливе збільшення ризику людської активності взагалі та конфлікти, спричинені технічними можливостями науки [4, с. 16].

Отже, *метою* статті є виявлення у структурі правосвідомості тих специфічних констант, які характеризують її як демократичну, на основі комунікативно-дискурсивного погляду на правову реальність і базових припущень, на яких ґрунтується розуміння демократії в межах теорії дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Сам проект деліберативної демократії Габермаса являє собою своєрідний результат комунікації, діалогу, певний компроміс між двома полемічно протиставленими моделями – ліберальною та республіканською.

1. Згідно з ліберальними поглядами демократичний процес виконує завдання втілення в життя приватних інтересів на противагу державному апарату, що спеціалізується на адміністративному застосуванні політичної влади в колективних цілях. Відповідно ж до республіканських ідей поряд з адміністративною владою і власним інтересом як третє джерело суспільної інтеграції постає солідарність. У свою чергу політична громадськість покликана забезпечити практиці взаєморозуміння громадян її інтеграційну силу і автономію.

2. Відповідно до ліберальних поглядів статус громадян визначається мірою суб'єктивних прав як прав негативних, які вони мають відносно держави та інших громадян. Згідно з республіканськими поглядами права громадян є швидше позитивними свободами, а виправдання існування держави полягає в першу чергу не в охороні рівних суб'єктивних прав, а в забезпеченні відкритого для всіх процесу формування громадської думки та волі, в перебігу якого вільні та рівні громадяни досягають взаєморозуміння відносно того, які цілі та норми становлять загальний для всіх них інтерес.

3. У той час, як за ліберальною концепцією сенс правопорядку полягає в тому, що він в кожному окремому випадку дозволяє встановити, які права належать тим чи іншим індивідам, за республіканською моделлю ці суб'єктивні права зобов'язані собою деякому об'єктивному правопорядку. В першому випадку правопорядок конструюється з огляду на суб'єктивні права, у другому – першість надається його об'єктивно-правовому змісту.

4. Згідно з ліберальними поглядами політика є по суті боротьбою за ті позиції, володіння якими дозволяє розпоряджатися адміністративною владою, а рішення виборців має ту саму структуру, що й акти вибору, які здійснюють суб'єкти ринку. Відповідно до республіканської моделі формування суспільної думки і політичної волі в публічній сфері та парламенті підкорюється не структурі ринкових процесів, а самобутній структурі публічної комунікації, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння. Тут для політики в сенсі практики громадянського самовизначення парадигмою є не ринок, а діалог [5, с. 381–389].

Головним недоліком республіканської моделі Габермас вважає те, що вона є занадто ідеалістичною і ставить демократичний процес в залежність від чеснот громадян держави, орієнтованих на досягнення загального блага. Таким чином, відбувається етичне звуження політичного дискурсу. На думку філософа, інтереси та ціннісні орієнтації, які перебувають у рамках одного й того самого суспільного цілого у стані конфлікту один з одним, без жодної перспективи досягнення консенсусу, мають бути врівноважені, чого не можна досягти шляхом етичного дискурсу. Баланс інтересів досягається у вигляді формування компромісів. А коректність компромісів мусить визначатися передумовами та процедурами, які, звісно ж, у свою чергу потребують раціонального, а саме нормативного виправдання з точки зору справедливості. Третя модель демократії, яку пропонує Габермас, заснована саме на умовах комунікації, за яких політичний процес передбачає для себе досягнення розумних результатів [5, с. 391]. Таким чином, проект деліберативної демократії відрізняється і від республіканської концепції держави як моральної спільноти, і від ліберальної концепції держави як сторожа економічного співтовариства. Ліберальне розуміння процесу формування громадської думки та політичної волі як компромісу інтересів та республіканське – як етичного самоузгодження теорія дискурсу інтегрує в поняття ідеальної процедури

наради та ухвалення рішень. Ця демократична процедура встановлює внутрішній зв'язок між переговорами, дискурсами самоузгодження і справедливості та обґрунтовує гіпотезу, що за таких умов досягаються розумні та відповідно чесні результати [5, с. 392].

Отже, з точки зору теорії дискурсу базовою константою демократичної правосвідомості є *деліберативність* – прийняття певної настанови, спрямованої на соціальне співробітництво, а саме *настанови відкритості*, готовності сприймати розумні доводи, що супроводжують заяви інших осіб, так само, як і власні. Таким чином, деліберативне середовище надає можливість для добросовісного обміну думками, в тому числі для того, аби його учасники звітували, як кожен з них сам розуміє свої життєві інтереси [5, с. 389]. Але, з другого боку, викладення справи, у якій кожний відстоює свої інтереси, має залишатися доступним для критики з боку інших. Габермас наголошує на тому, що завдання, які мають бути вирішені в дискусіях з питань моралі, не можуть вирішуватися монологічно, а потребують спільних зусиль, що фактично означає спільне проведення певної дискусії. З цієї точки зору кантівський категоричний імператив може бути переформульований у запропонованому сенсі: «Замість того, аби приписувати всім іншим як обов'язкову певну максиму, котру я хотів би зробити загальним законом, я повинен запропонувати свою максиму всім іншим для дискурсивної перевірки її посягань на універсальність. Акцент при цьому зміщується з того, що кожен (окремо) може, не зустрічаючи заперечень, бажати як загальний закон, на те, що всі, у згоді один з одним, бажають визнати як універсальну норму» [7, с. 107].

Отже, деліберативність так само сутнісно притаманна демократичній правосвідомості, як існування конфліктів і невизначеності є сутнісною характеристикою демократії. У цьому контексті французький філософ Поль Рікьор підкреслює, що демократія – не безконфліктний політичний режим, а режим, у якому конфлікти відкриті і є предметом обговорення відповідно до відомих правил арбітражу. На думку філософа, у суспільстві, що все більше ускладнюється, конфлікти не зменшуватимуться ні за кількістю, ні за складністю, а збільшуватимуться і поглиблюватимуться. З цієї самої причини плюралізм думок, що мають вільний доступ до публічного виразу, не є ні випадковістю, ні хворобою, ні нещастям; це вираз не вирішуваного характеру суспільного блага. Не існує місця, з якого це благо можна було б сприйняти і визначити настільки безумовно, що дискусія могла б вважатися завершеною. Політична дискусія не може завершитися, хоча не вирішуваною її назвати не можна. Проте будь-яке рішення можна скасувати відповідно до ухвалених процедур. І в цьому сенсі демократія виявляється суспільством, що приймає і зберігає у своїй формі невизначеність, на противагу тоталітаризму, який фактично діє проти такої невизначеності і претендує на володіння законом власної організації і розвитку [11, с. 302–308].

Так, збереження і розвиток демократії являють собою по суті збереження і розширення цього елемента невизначеності, відкритості і дискурсивності, а деліберативність становить ядро демократичної правосвідомості, оскільки уможливорює існування елемента невизначеності, сутнісно притаманного демократії з її плюралістичною, конфліктною природою.

Поряд з принциповою відкритістю деліберативність охоплює також *здатність до раціональної аргументації*, яка тісно пов'язана з таким структурним компонентом правосвідомості, як знання про право. Йдеться про раціональну складову демократичної правосвідомості, для пояснення якої може бути використана метафора «проживання у вавилонській бібліотеці» Хорхе Борхеса. Бібліотекар має компетентність не тому, що володіє прозорим знанням про зміст усіх книг, а тому, що йому відомі основні принципи, яким підкорюється зміст будь-якої книги, що не можна зіставити з компетентністю відвідувача бібліотеки, який має лише навички пошуку в каталозі [12, с. 145]. Так, суб'єкт права здатний відтворювати правові сенси і нести відповідальність за це не внаслідок знання змісту норм, а тому, що має критерій для їх оцінювання, що забезпечує функціонування рефлексивного механізму в ухваленні рішень. Відповідно зміст правової освіти потребує уточнення в напрямку зміщення акцентів з вивчення існуючого законодавчого масиву на розширення філософської складової правовиховного впливу: комплексне осмислення і засвоєння сенсу загальних принципів права як критеріїв ухвалення рішення, усвідомлення загальних цілей права як інструменту вирішення конфліктів і досягнення консенсусу, засвоєння загальних принципів і прийомів аргументації, виховання поваги до гідності людини як мети будь-якого права, поваги до прав людини і передусім – права висловлювати власну позицію і права бути почутим як рівноправний співрозмовник, усвідомлення відповідальності за своє місце у демократичній дискусії як просторі відтворення права.

Разом з тим деліберативність передбачає не просто готовність брати участь у комунікації та здатність висувати аргументи, а й наявність відповідної мотиваційної складової, сутність якої Габермас розкриває у своїй теорії комунікативної дії. Комунікативна діяльність являє собою взаємодію двох або більше суб'єктів, у якій вони намагаються досягти взаєморозуміння відносно загальної для них ситуації. Відповідно комунікативна дія орієнтована на іншого, на кооперацію, співробітництво і в кінцевому результаті на розуміння. Результат такої діяльності – підтримана всіма учасниками інтерпретація спільної для них ситуації. Цей результат є інтерсуб'єктивним за своєю природою, він не може від початку докомунікативно бути присутнім у вигляді мети у свідомості окремих учасників.

Комунікативну раціонально мотивовану дію Габермас відрізняє від стратегічної. Відмінність полягає в тому, що в першому випадку дії залучених агентів координуються не за допомогою егоцентричних розрахунків успіху,

а через акти досягнення взаєморозуміння. Натомість у стратегічній дії «один учасник інтеракції здійснює стратегічний вплив на іншого» (погрожуючи санкцією або обіцяючи винагороду). В комунікативній дії суб'єкт мовлення наводить раціональні аргументи щодо посягань на значущість як гарантії, тобто дискурсивним шляхом досягає визнання слухачів і в такий спосіб забезпечує об'єднання планів дій різних людей [7, с. 91].

У цьому сенсі слід погодитися з іншим німецьким філософом Р. Алексі, який наголошує на важливості екзистенційного обґрунтування права і прав людини, пов'язаного не тільки із певними правовими здібностями, а й із зацікавленістю в їх реалізації – «зацікавленістю у справедливості». Цей інтерес до справедливості, як будь-який інтерес, пов'язаний з рішенням, і це фундаментальне рішення – чи хочемо ми бачити себе дискурсивними, раціональними істотами, хто ми взагалі – екзистенційне рішення, у якому ми обираємо себе [13, с. 128–130]. Ця зацікавленість у справедливості зумовлюється в першу чергу усвідомленням того, що ми всі є водночас і творцями, і адресатами наших прав, норм та інституцій у межах широкої демократичної дискусії, у перебігу якої ми інтерсуб'єктивно наділяємо себе правами. Таку *зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом* і відтворенні власних прав вочевидь слід віднести до базових констант демократичної правосвідомості.

У свою чергу ця зацікавленість являє собою певне посягання на значущість і отримує практичну реалізацію через комунікативну дію в практичному дискурсі. За Габермасом, «досягнута в тому чи іншому випадку згода вимірюється інтерсуб'єктивним визнанням посягань на значущість» [7, с. 91]. При цьому виникають посягання на істинність, правильність та правдивість відповідно до того, чи посилаються учасники комунікації на стан речей в об'єктивному світі, на соціальні норми або на власне почуття справедливості. Зокрема, у правовому конфлікті виявляється істотна специфіка визнання на основі соціальних норм порівняно із посиланнями на об'єктивний стан речей у світі. Йдеться про те, що факти існують і впливають на людей незалежно від визнання суб'єкта мовлення, а норми існують лише тому, що вони визнаються тими, хто говорить, та слугують правилами їх дій. Відповідно, вважає дослідник, норми потребують процедури легітимації, тобто обґрунтування та виправдання з точки зору справедливості, яке може відбутися лише у сфері практичного дискурсу.

За Габермасом, досвід морального визнання є принципово комунікативним: «Відповідно до етики дискурсу та чи інша норма лише в тому випадку може претендувати на значущість, якщо всі, кого вона стосується, як учасники практичного дискурсу, досягають (або могли б досягти) згоди в тому, що ця норма має силу» [7, с. 104]. Як етичні норми практичного дискурсу, або умови комунікативного процесу, він пропонує такі: 1) кожний, здатний до мови та діяльності, суб'єкт може брати участь у дискурсі; 2) кожний може

проблематизувати будь-яке твердження, виступати з ним у дискурсі, висловлювати свої погляди, бажання, потреби; 3) ніхто з тих, хто бере участь у дискурсі, не повинен зазнавати (як внутрішніх, так і зовнішніх) перешкод у вигляді зумовленого відносинами панування примусу використовувати свої, встановлені в першому і другому пунктах права [7, с. 140]. За таких умов першим і головним правом людини за сутністю є право висловлювати свою думку і право бути почутим [14, р. 94].

Неважко помітити, що концепція ідеального дискурсу є фактичним виразом справедливого суспільного ладу в його формальних визначеннях. Звичайно, такий підхід містить певний елемент утопії. Разом з тим Габермас з цього приводу зазначає: «Якщо висушити оазиси утопії, тоді розшириться пустеля банальності і безпорадності» [8, с. 173]. Водночас, аби ця утопія не сла позитивний момент, її слід відмежовувати від так званої конкретної утопії. Це означає, що комунікативна теорія демократії не тлумачить ідеал через уявлення про емпірично можливий альтернативний або протилежний світ, який має слугувати проектом змін наявної дійсності. Навпаки, вона розглядає ідеал лише як регулятивну ідею, відповідність умовам реальності якої (наприклад, дискурсивному досягненню консенсусу) є бажаною, але не може бути цілком реалізованою. Йдеться про таку властивість правосвідомості, як *детермінація майбутнім*, тобто «хоча правової держави ще немає, людина починає жити так, нібито вона вже утвердилась» [15, с. 190], або, мовою комунікативно-дискурсивної теорії, «чини (завжди) так, нібито ти є членом ідеальної комунікативної спільноти» [3, с. 29].

Лінія критики комунікативної теорії, пов'язана з утопічністю ідеї вільного від примусу дискурсу, проводиться з позиції скептика, який виступає з критичним спростуванням універсальних принципів дискурсу. На це К.-О. Апель відповів так званим «перформативним парадоксом»: річ у тому, що скептик, який має сумнів навіть щодо власного існування, парадоксальним чином виявляється існуючим за законами дискурсу. Говорячи «я не існую», самим актом мовлення скептик передбачає своє існування [7, с. 343]. Але чи є якісь засоби аргументації проти скептика, який ухиляється від розмови? Із цього приводу Габермас зазначає, що нігіліст, який «мовчки, але переконливо» заперечує не тільки мораль, а й спори з моралістом, зовсім не заперечує моральності, оскільки такий, який виріс в системі взаємозв'язків життєвого світу, він відтворює і зберігає себе на основі моральних правил, адже в іншому випадку він мав би покінчити життя самогубством [7, с. 156]. Однак неможливість звільнитися від пут комунікації саме і означає, що вона не є втіленням ідеї вільного від примусу дискурсу. Насправді дискурс замість одних імперативів пропонує інші, вважаючи, що «всі розумні люди» зможуть дійти щодо них консенсусу. Але які критерії розумності, чи не зводяться вони до європоцентристського розуміння розуму?

Як вихід із цієї дилеми Габермас пропонує обмежитися суто формальним розумінням норм, які не дають жодних ціннісних орієнтирів, а лише вказують на процедуру практичного дискурсу, у якому тільки й перевіряються ці етичні норми. Змістовним виявляється саме практичний дискурс у разі виникнення конфлікту, який вирішується в горизонті життєвого світу певної соціальної групи. Таким чином, основний принцип етики дискурсу застосовується конкретною особистістю відповідно до свого розуміння конкретної ситуації, і вона разом із законодавцем несе відповідальність за цей принцип. Так, діяльність судді не може бути зведена до вирішення головоломки; він не просто прикладає заздалегідь задані еталони до об'єктів спостереження, а розділяє відповідальність із законодавцем. Питання про факт є невіддільним від питання про право. Цікаво, що подібну природу має і відповідальність, яка покладається на вчених [7, с. 318]. У цьому сенсі Апель говорить про *етику відповідальності* як принцип солідарної колективної відповідальності за колективні дії у формі практичного дискурсу [4, с. 180]. Йдеться не тільки про відповідальність «за» щось, а й про відповідальність «перед» кимось. Перше значення полягає у відповідальності людини за свої вчинки, результати своєї діяльності і відповідальності за когось, заради когось. У такому розумінні це поняття має монологічний сенс. Друге значення – у відповідальності перед кимось: перед іншими людьми, суспільством загалом, у підсумку – перед Богом. Тобто, тут мається на увазі комунікативний сенс, який передбачає співвідповідальність усіх членів ідеальної комунікативної спільноти.

Дійсно, відповідальність фактично забезпечує функціонування рефлексивного механізму в прийнятті рішень. Адже той чи інший політик у відкритому суспільстві знає, що його рішення можуть бути піддані критиці будь-яким можливим суб'єктом і що будь-який можливий суб'єкт (відповідно до певних процедур) може ініціювати незалежну експертизу тих чи інших політичних рішень, що уможливорює не тільки персональну відповідальність політика, а й утворення механізмів колективної відповідальності.

Утім, як зазначає Апель, навіть якщо всі відповідальні індивіди внутрішньо прийняли б етику дискурсу за максимум власних намірів і, отже, були б принципово готові вирішувати конфлікти шляхом дискурсу, вони не могли б напевно знати це про кожного іншого. Тому, беручи до уваги стратегічний стан правовідносин, демократична правосвідомість все ж орієнтується на поступове збільшення дискурсивно-консенсуального елемента при врегулюванні конфліктів, який має заступити стратегічний елемент [4, с. 187].

Висновки. Комунікативно-дискурсивне осмислення правової реальності та ґрунтована у ньому концепція деліберативної демократії дає змогу виявити у структурі правосвідомості раціональні, психологічні та поведінкові компоненти, що характеризують її як демократичну, а саме:

- 1) відкритість як установка на соціальне співробітництво і комунікацію та готовність сприймати раціональні доводи;
- 2) здатність висувати раціональні аргументи і бути творцем власних прав на основі комплексного усвідомлення сенсу і призначення права як інструменту вирішення конфліктів і досягнення консенсусу;
- 3) зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом;
- 4) детермінація майбутнім як орієнтація на ідеал дискурсивного досягнення консенсусу;
- 5) усвідомлення власної відповідальності як співвідповідальності учасника колективної дії у формі практичного правового дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
2. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
3. Апель, К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / К.-О. Апель. – К. : Укр. філос. фонд, 1999. – 74 с.
4. Апель, К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К.-О. Апель. – К. : Дух і Літера, 2009. – 430 с.
5. Хабермас, Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.
6. Хабермас, Ю. Философский спор вокруг идеи демократии / Ю. Хабермас // Демократия. Разум. Нравственность. (Лекции и интервью. Москва, апрель 1989 г.). – М. : Наука, 1992. – С. 31–55.
7. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2006. – 400 с.
8. Єрмоленко, А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
9. Ван Хук, М. Право как коммуникация / М. ван Хук // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – С. 376–432.
10. Поляков, А. В. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А. В. Поляков // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – С. 9–42.
11. Рикер, П. Я – сам как другой / П. Рикер. – М. : Изд-во гуманит. лит., 2008. – 416 с.
12. Барковский, П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Мн. : Экономпресс, 2008. – 176 с.
13. Алексі, Р. Існування прав людини / Р. Алексі. – Право України. – 2011. – № 8. – С. 121–130.
14. Ignatieff, M. Human rights as politics and idolatry / M. Ignatieff. – Princeton : Princeton University Press, 2001.
15. Соловьев, Э. Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права / Э. Ю. Соловьев. – М., 1992. – 212 с.

ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ПРАВОСОЗНАНИЕ: КОММУНИКАТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЙ ПОДХОД

Гетьман А. П., Данильян О. Г.

Посвящено выявлению в структуре правосознания специфических констант, характеризующих его как демократическое, на основе коммуникативно-дискурсивного взгляда на правовую реальность и базовых допущений, на которых основано понимание демократии в рамках теории дискурса. В качестве таких констант рассматриваются: открытость, способность к рациональной аргументации, заинтересованность в разрешении конфликтов дискурсивным путем, детерминация будущим и осознание ответственности за собственное место в практическом дискурсе.

Ключевые слова: демократическое правосознание, интерсубъективность, коммуникация, дискурс, делиберативность, этика ответственности.

DEMOCRATIC LEGAL AWARENESS: COMMUNICATIVE-DISCURSIVE APPROACH

Getman A. P., Danilian O. G.

The article is devoted to the detection of specific characteristics of the legal awareness defined it as democratic within the communicative-discursive approach to the comprehension of legal reality and the understanding of democracy based on the theory of discourse. These characteristics are openness, the capacity of rational argumentation, the interest in the settlement of conflicts in discursive way, determination by future and awareness of the responsibility.

Keywords: democratic legal awareness, intersubjectivity, communication, discourse, deliberativeness, ethics of responsibility.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
С. М. Романюк, кандидат філософських наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Показано, що різке збільшення кількості циркулюючої інформації в перехідному суспільстві не забезпечене відповідними інформаційними структурами її селекції, відбору і застосування, призводить до ситуації, коли переважають безсистемні інформаційні зв'язки і комунікації, недостатньо ефективні інформаційні взаємодії і розпадається єдине інформаційне поле, яке об'єднує людей.

Ключові слова: суспільство, трансформації, інформація, інформаційні процеси, соціальні комунікації.